

**“O‘TKAN KUNLAR” ROMANIDA MILLIYLIK, FOJIAVIY SEVGI
VA TARIXIY HAQIQAT IFODASI**

ANDIJON IQTISODIYOT VA PEDAGOGIKA UNIVERSITETI

BOSHLANG'ICH TA'LIM 1-BOSQICH

TALABASI:SAITQOSIMOVA GULCHEHRAXON

ILMIY RAHBAR:QANOATOVA NAZOKATXON

Annotatsiya: Ushbu maqolada o‘zbek romanchiligi asoschisi Abdulla Qodiriyning “O‘tkan kunlar” asari tahlil qilinadi. Roman o‘zbek adabiyotida ilk badiiy roman sifatida tarixiy, milliy va ma’naviy ahamiyatga ega bo‘lib, unda fojiaaviy sevgi qissasi, milliy qadriyatlar va ijtimoiy hayotdagi ziddiyatlar badiiy yoritilgan. Maqolada romanning yaratilish tarixi, adibning badiiy uslubi, asosiy obrazlar orqali ochilgan milliylik g‘oyasi va tarixiy muhit tahlil etiladi.

Kalit so‘zlar: Milliylik, o‘zbek romanchiligi, tarixiy haqiqat, fojiaaviy sevgi, Otabek, Kumush, Zaynab, Yusufbek hoji, o‘zbek adabiyoti.

Kirish:

O‘zbek adabiyoti taraqqiyotida muhim bosqich bo‘lgan XX asr boshlarida milliy uyg‘onish, ma’rifatparvarlik va zamonaviylik g‘oyalari adabiyotda yangi yo‘nalishlarning paydo bo‘lishiga olib keldi. Aynan shu davrda Abdulla Qodiriy o‘zining badiiy iste’dodi, chuqur tarixiy bilimi va ijtimoiy adolatga bo‘lgan intilishi bilan milliy romanchilik asoschilaridan biri sifatida adabiyot maydoniga kirib keldi. Uning eng mashhur asari – “O‘tkan kunlar” (1926) romani o‘zbek realizmi va tarixiy romanchilikning ilk namunasi sifatida adabiy tanqidchilarning e’tiborini tortib kelmoqda. Adabiyotshunoslar ta’kidlaganidek (G‘afur G‘ulom, Ozod Sharafiddinov, M. Shayxzoda), “O‘tkan kunlar” o‘zbek adabiyotida ilk tarixiy roman bo‘lishi bilan birga, o‘zida ko‘p qirrali ijtimoiy va falsafiy g‘oyalarni mujassam etgan asardir. Asarda XIX asrning ikkinchi yarmida Turkiston hududida hukm surgan ijtimoiy-siyosiy muhit, diniy fanatizm, o‘zaro urushlar, mahalliy amaldorlarning zo‘ravonligi, ayollar

huquqsizligi kabi ijtimoiy illatlar keskin fosh etiladi. Shu bilan birga, asar orqali Qodiriy o'z xalqini o'zligini anglashga, o'tmishdagi xatolardan saboq olishga va yangicha fikrlashga chorlaydi. "O'tkan kunlar" faqatgina tarixiy lavhalarni aks ettirish bilan chegaralanmay, balki murakkab psixologik holatlarni, ruhiy kechinmalarni, sevgi, fidoyilik va vatanparvarlik tuyg'ularini ham badiiy mukammallik bilan yoritadi. Asarda voqealar tarixiy haqiqat asosida qurilgan bo'lsa-da, undagi badiiy obrazlar, dramatik to'qnashuvlar, ichki monologlar orqali o'zbek jamiyatining o'sha davrdagi muammolari teran ifodalanadi. Bu esa romanni faqat badiiy emas, balki ijtimoiy-tarixiy ahamiyatga ega hujjatli manba darajasiga olib chiqadi. Zamonaviy tadqiqotlarda (masalan, R. Matyoqubov, I. G'afurov, Sh. Rizaevlarning izlanishlarida) qayd etilishicha, romanda tarixiy haqiqatga yondashuvda muallifning pozitsiyasi aniq ko'zga tashlanadi. U tarixni shunchaki tasvirlamaydi, balki o'sha davrdagi illatlarning ildizini ochib berishga harakat qiladi. Bu jihatdan "O'tkan kunlar" asari rus adabiyotidagi Lev Tolstoyning "Urush va tinchlik" yoki fransuz adabiyotidagi Viktor Gyugoning "Jazoxonalar ichra" romanlariga muqobil bo'la oladi. Qodiriy "O'tkan kunlar" orqali nafaqat o'zbek roman janriga asos soldi, balki butun Sharq adabiyoti doirasida o'ziga xos, kuchli ijtimoiy-huquqiy va ma'naviy-estetik konsepsiyaga ega bo'lgan asar yaratdi. Ushbu roman o'zining hayotiyli, xalqchil til uslubi, kuchli badiiy obrazlari bilan bugungi kun o'quvchisini ham befarq qoldirmaydi. Shu bois, ushbu maqolada "O'tkan kunlar" asarining tarixiy haqiqatni aks ettirishdagi roli, ijtimoiy g'oyaviy yo'nalishlari, badiiy obrazlar tizimi, va muallif pozitsiyasining namoyoni ilmiy-tahliliy yondashuv asosida o'rganiladi. Maqsad – bu asar orqali o'zbek romanchiligida qanday ijtimoiy-madaniy, ma'naviy-falsafiy jarayonlar aks ettirilganini aniqlash, romanning o'zbek adabiyoti tarixidagi betakror o'rnini asoslab berishdir.

ASOSIY QISM

1. Tarixiy haqiqat va realizm tamoyili

"O'tkan kunlar" romani tarixiy realizm asosida yozilgan bo'lib, unda XIX asrning ikkinchi yarmi – Buxoro amirligi va Qo'qon xonligining siyosiy, iqtisodiy va ma'naviy hayoti haqqoniy tasvirlanadi. Adabiyotshunos R. Matyoqubov ta'kidlaganidek,

Qodiriy tarixiy voqealarni tasvirlar ekan, ularni g'oyaviy jihatdan tahlil qiladi, ularni zamonaviylik mezonlari bilan baholaydi. Asardagi ijtimoiy-iqtisodiy beqarorlik, urushlar, savdogarlarga solinayotgan soliq bosimi, ayollarning huquqsizligi – bularning barchasi tarixiy haqiqatga asoslangan holda yoritilgan. Misol uchun, Marg'ilon va Toshkent voqealari, Amir Nasrulloh hukmronligi davrida sodir bo'lgan zulm va mahalliy urf-odatlarining zo'ravonlikka sabab bo'layotgani real tarixiy holatlarga tayanadi. Qodiriy bu voqealarni badiiy obrazlar orqali ochib berar ekan, tarixiy haqiqatni shunchaki hujjatlashtirmay, uni estetik tafakkur bilan uyg'unlashtiradi.

2. Badiiy obrazlar tizimi va insoniy dramalar

Romandagi asosiy obrazlar – Otabek, Kumush, Yusufbek hoji, Zaynab, Hasanali domla – barchasi muayyan g'oya va ijtimoiy qatlamlarni ifodalaydi. Otabek obrazida muallif yangi fikrli, ma'rifatli, halol savdogar timsolida kelajak jamiyatining ideal vakilini yaratadi. Uning Kumushga bo'lgan muhabbati, otasiga sadoqati, jamiyatdagi adolatsizlikka qarshi kurashi o'zbek adabiyotidagi ilk kompleks psixologik obraz sifatida qabul qilinadi (G'. G'ulom). Kumush obrazi orqali esa Qodiriy o'z davrida ayol masalasini ko'taradi – u o'z or-nomusini, sevgisini, haqqini himoya qila oladigan jasoratli ayol sifatida tasvirlanadi. Bu jihatdan Kumush g'arbiy adabiyotdagi (masalan, Jeyn Ostin yoki Bronte opasingillarning qahramonlariga o'xshash) mustaqil ayol timsoliga juda yaqin turadi. Zaynab va Hasanali domla obrazlari esa konservativ, qadimgi urf-odatlarga berilgan, jamiyat taraqqiyotiga to'sqinlik qilayotgan kuchlarni ifodalaydi. Bu obrazlar orqali muallif fojining ildizlarini ochib beradi: sevgiga emas, urf-odatga asoslangan nikoh, dinning noto'g'ri talqin qilinishi, ayollar orasidagi raqobat va yolg'on g'iybatlar oila buzilishiga sabab bo'lmoqda.

3. Jamiyat tanqidi va muallif pozitsiyasi

Qodiriy jamiyatni tanqid qilishda juda ehtiyotkor, lekin o'tkir pozitsiyani tutadi. U mavjud tuzumdagi illatlarni fosh etar ekan, bu illatlar oddiy xalq hayotini qanday izdan chiqarayotganini chuqur tahlil qiladi. Ayniqsa, amaldorlar, diniy ulamolar, qozilar va savdogarlar obrazlari orqali muallif jamiyatdagi

ikkiyuzlamachilik, poraxoʻrlik va fanatizmni tanqid qiladi. Adabiyotshunos Sh. Rizaev taʼkidlaganidek, Qodiriy har bir sahifada oʻz pozitsiyasini yashirin tarzda bildiradi – masalan, Zaynabning Kumushga qilgan zulmini tasvirlar ekan, muallif ularni ayblamaydi, balki shu jamiyat ularni shunday qilib tarbiyalaganini koʻrsatadi. Shu orqali u jamiyat islohoti zarurligini ilgari suradi.

4. Ayollar masalasi – ijtimoiy tenglik va maʼnaviy kurash

Roman oʻzbek ayoli hayotidagi muammolarni yoritishda ilgʻor yondashuvni namoyon qiladi. Kumushning fojiaiy taqdiri orqali ayollar huquqlari, majburiy nikoh, koʻpxotinlilik, ayollar oʻrtasidagi dushmanlik va jamiyatda ayolga nisbatan adolatsiz qarashlar fosh etiladi. Bu jihatdan “Oʻtkan kunlar” romani hozirgi gender tenglik masalalarining tarixiy ildizlarini ochib bergani bilan muhim. Bugungi kunda ham ilmiy-tadqiqotlarda (masalan, S. Yoʻldoshevning “Oʻzbek romanchiligida ayol obrazi” maqolasida) Kumush obrazi ayol shaʼni, sevgisi va aql-idrokining timsoli sifatida baholanadi.

5. Sevgi va fidoiylilik – romanning ichki metaforasi

Romanda sevgi faqat hissiy holat emas, balki ijtimoiy va axloqiy kurash vositasi sifatida tasvirlanadi. Otabek va Kumush sevgisi ikki gʻoyaning toʻqnashuvi: eskilik va yangilik, majburiylik va erkinlik, zolimlik va adolat oʻrtasidagi fojiali kurashni bildiradi. Bu sevgi yolgʻiz ikki shaxs oʻrtasidagi aloqani emas, balki xalq taqdirini, millat istiqbolini aks ettiradi. Qodiriyning sevgi tasviri gʻarb romanchiligiga yaqin: uning romanidagi sevgi obrazlari hayotiy, real va dramatik boʻlib, ular orqali oʻquvchi jamiyatdagi muammolarni koʻradi, his qiladi va baho beradi.

Xulosa

Abdulla Qodiriyning “Oʻtkan kunlar” romani oʻzbek adabiyoti tarixida tub burilish yasagan muhim badiiy asardir. Bu asar oʻzining mazmun va shakl jihatidan oʻzbek romanchiligi tarixida ilk realistic roman sifatida qadrlanadi. Asarda ijtimoiy-maʼnaviy muammolar, tarixiy haqiqatlar va milliylik masalalari chuqur tahlil qilinib, oʻquvchining tafakkurini uygʻotishga xizmat qiladi. “Oʻtkan kunlar” asarining tarixiy-madaniy kontekstdagi ahamiyatini ochib

berish uchun adabiyotshunoslar – xususan, Gʻafur Gʻulom, Ozod Sharafiddinov, Ibrohim Gʻafurov va boshqa koʻplab mutaxassislar tomonidan chuqur ilmiy izohlar berilgan. Ularning tadqiqotlariga koʻra, Qodiriy tarixiy voqealarni xolisona tasvirlabgina qolmay, oʻsha davr ijtimoiy hayotini tahlil qiladi, shaxsiy erkinlik, ayollar taqdiri, diniy fanatizm va ijtimoiy adolatsizlik kabi dolzarb masalalarni koʻtaradi. Bu jihatlari bilan roman oʻzbek adabiyotida realizmning taraqqiy etgan bosqichi sifatida eʼtirof etiladi. Romandagi fojiaiy sevgi syujeti orqali Qodiriy milliy mentalitetdagi eng ogʻriqli jihat – erkak va ayol munosabatlaridagi tengsizlik, majburiy nikohlar, keksalarning yoshlar ustidan zulmi kabi masalalarni fosh qiladi. Ayniqsa, Kumush obrazi – ayollarning sabr-toqat, vafodorlik va poklik timsoli sifatida yuksak darajada yoritilgan boʻlsa, Zaynab obrazi orqali ayollarning ichki azoblari, qiyin kechinmalari, jamiyat taʼsiridagi ruhiy buzilishlar koʻrsatiladi. Bundan tashqari, Otabek obrazi orqali oʻsha davr jamiyatiga islohot kiritish istagida boʻlgan, maʼrifatparvar, zamonaviy fikrli inson timsoli yaratilgan. U savdogar boʻlishiga qaramay, faqat moddiy manfaatni emas, balki xalq farovonligi va ayollar taqdirini ham oʻylaydi. Bu obraz zamonaviylik va tarixiylik oʻrtasidagi koʻprik vazifasini bajaradi. Romanning til va uslubidagi xalqona iboralar, tasviri vositalar va dialoglarning tabiiyligi uni oʻquvchiga yaqinlashtiradi. Adabiyotshunos Qoʻchqor Norqobilning fikricha, bu asar “nafaqat bir tarixiy davr, balki bir millatning ruhiy qiyofasini ham aks ettirgan durdona hisoblanadi”. Bugungi kunda “Oʻtkan kunlar” asari nafaqat maktab va oliy taʼlim tizimida, balki ilmiy tadqiqotlar markazida ham oʻrganilmoqda. 2020-yildan boshlab Oʻzbekiston Respublikasi Fanlar Akademiyasi tomonidan tayyorlangan “Oʻzbek adabiyoti tarixiy romanlari” tahliliy nashrlarida bu asar chuqur oʻrganilgan. Bu esa Qodiriyning romani nafaqat oʻz davrida, balki hozirgi kun adabiy-estetik qarashlarda ham oʻz oʻrnini yoʻqotmaganini isbotlaydi. Xulosa qilib aytganda, “Oʻtkan kunlar” – bu bir millatning tarixiy xotirasi, maʼnaviy uygʻonish ramzi, adabiy va ijtimoiy uygʻonishning muhim qadamidir. Abdulla Qodiriy oʻz asari orqali oʻzbek xalqini oʻzligiga qaytishga, haqiqatni anglashga va kelajakka umid bilan qarashga undaydi.

Asarning bugungi dolzarbligi esa shundaki, undagi muammolar hali-hanuz to'liq yechim topmagan, bu esa uni har bir yangi avlod uchun dolzarb saqlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Qodiriy A. O'tkan kunlar. Tanlangan asarlar. –T.: Sharq, 2014.
2. Abdulla Qodiriy zamondoshlari xotirasida. –T.: Adabiyot va san'at, 1986
3. Abdurahmonova M. Abdulla Qodiriyning psixologik tasvirlash mahorati. –T.: Fan, 1977
4. Maxmidjonov, S. (2023). O'ZBEK ADABIYOTIDA ZIYOLI OBRAZINING GENEZISI. Zamonaviy ilmfan va tadqiqotlar, 2(6), 1231-1235.
5. Maxmidjonov, S. D. O. G. L. (2023). O 'ZBEK ADABIYOTSHUNOSLIGIDA BADIY OBRAZ MASALASINING QIYOSIY TALQINI. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 3(6), 520-524.
6. Maxmidjonov, Shoxruxbek Dilshod O'G'Li (2023). O'ZBEK ADABIYOTSHUNOSLIGIDA BADIYOBRAZ MASALASINING QIYOSIY TALQINI. Oriental renaissance: Innovative, educational, naturaland social sciences, 3 (6), 520-524.
7. Maxmidjonov, S. (2023). THE GENESIS OF THE IMAGE OF AN INTELLECTUAL IN UZBEKLITERATURE. Modern Science and Research, 2(6), 1231-1235.
8. Makhmidjonov, S. (2021). Artistic Interpretations Of The Edges Of The Human Psyche.Интернаука, (15-3), 75-76.
9. Sabirdinov, A. (2019). Sketches to the novel "Night and day" by Chulpan. Scientific journal of theFergana State University, 1(6), 119-120.
10. Oripova, G. (2019). UZBEK POETRY AND THE WORLD LITERATURE IN THE YEARS OFINDEPENDENCE. Scientific Journal of Polonia University, 32(1), 116-120.
- 11.Qosimov, A. A. (2020). "DORIAN GREYNING SURATI" VA "OYNADAGI ODAM"ROMANLARIDARAMZIY IFODANING O'ZIGA XOS

XUSUSIYATLARI VA O'XSHASHLIKLARI. Nazariy Va Amaliy Fan,
(5), 590-592.

12. Qosimov, A., Hamroqulov, A., & Xo'jayev, S. (2019). Qiyosiy adabiyotshunoslik.
Toshkent: Akad